

TÜRK EBRU SANATÇILARININ KRONOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ¹

*Pınar TOKTAŞ**

Özet

İlk uygulamalarının hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber ebru sanatı; dünyanın birçok yerinde “Türk kâğıdı” olarak bilinmekte ve “Turkish Marbled Paper”, “Turkish Papier” olarak adlandırılmaktadır. Eski tarihli kitapların cilt kapaklarının içlerinde, yan kâğıdı olarak kullanılan ebrunun cildin kitabın yazım tarihinden daha sonraki bir tarihte onarılması sırasında yapıştırılmış olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulduğunda ebruların yapım tarihi konusunda kesin bir tarih söylemek mümkün değildir. Türk ebrusu ile ilgili yazılı belge olarak nitelendirebileceğimiz XVII. yüzyıl başlarına ait 1608 tarihli Tertib-i Risale-i Ebri adlı eser, ebru sanatı hakkında içerdiği bilgiler ve bu sanatın en az 500 yıllık bir geçmişi olduğu konusunda bize kaynak oluşturmaktadır. Tertib-i Risale-i Ebri’de adı geçen ve lakabı Şebek olan ebrucu bugüne kadar tespit edilebilmiş en eski ebrucumuzdur. Aynı zamanda Şebek Mehmed Efendi Tertib-i Risale-i Ebri isimli kitabıyla ebru yapımını belgeleyen kişidir. Araştırmada geçmişten günümüze kadar ulaşan tüm ebru sanatçıları kronolojik olarak incelenmiş, teknikleri, Türk ebru sanatında yapmış oldukları yenilikler ve uygulamaları tanıtılmaya çalışılmıştır. Araştırma tarama modeline dayalı nitel bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Ebru Sanatı, Türk Ebru Sanatçıları, Geleneksel Kitap Sanatları, Geleneksel El Sanatları.*

¹ Bu makale 22-24 Mart 2012 tarihleri arasında I. Uluslararası KitapSanatlarıSempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Arş. Gör. Dr. Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi.,peyiol@gazi.edu.tr

EXAMINATION OF TURKISH EBUR ARTISTS IN CHRONOLOGICAL ORDER

Abstract

Even though its exact date of first applications is not known, the art of Ebru is known as "Turkish Marbled Paper" and "Turkish Paper". As we consider that the likelihood of the Ebru binding that was used as the edge paper was repaired after the writing date of the book in the binding covers of old books, it is not easy to talk about the certain date of the production of Ebru arts. The work called Tertib-i Risale-i Ebri, which has a date of 1608, the early 17th century, regarded as a written document regarding Turkish Ebru has been a resource over the fact that it has information about the art of Ebru and that this art has at least a history of 500 years. The Ebru maker, whose name was given in Tertib-i Risale-i Ebri with a nickname of Şebek (gibbon) is the eldest known Ebru artist. In addition, Şebek Mehmed Efendi is the person documenting Ebru making with his book of Tertib-i Risale-i Ebri. In the current study, all the Ebru artists from the past up to the current time were chronologically investigated, their techniques, their innovations and applications in Turkish art of Ebru were introduced. The research is a qualitative work depending on scanning model.

Keywords: *Turkish Art of Ebru, Turkish Ebru Artists, Traditional Book Arts, Traditional Turkish Handicrafts.*

GİRİŞ

Geleneksel kitap sanatları içerisinde önemli bir yere sahip olan ebru sanatının adı Farsça ab-ru (su yüzü) veya Çağatayca ebre'den (hare gibi dalgalı ve damarlı kumaş, kâğıt) gelmektedir. Avrupa'da mermer kâğıdı (papier marbre, marmor papier, marbled paper) olarak tanınmış, Araplar ise varaku'l- mücezza (damarlı kâğıt) diye adlandırılmıştır (Sözen vd, 1998: 142).

Ebru; kitre veya benzeri maddelerle yoğunlaştırılmış saf su üzerine, toprak boyaların, at kılından ve gül dalından yapılmış fırçalarla su yüzeyine serpilmesi ve çeşitlerine göre biz ya da tarak kullanılarak şekil verilmesi ile oluşturulan gelenekli sanatlarımızdan birisidir.

Ebru sanatının ilk kez ne zaman uygulanmaya başlandığı konusunda kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Ebru, geçmişte cilt ve hat sanatına yardımcı bir sanat dalı olarak kullanılmıştır. El yazması kitapların ciltlerinde yan kâğıt olarak, hat sanatında ise yazıların iç ve dış pervazlarında kullanım alanı bulmuştur. Hafif ebru olarak bilinen ebru çeşidi yazılara zemin oluşturmak için tercih edilmiştir. Ferman muhafazası olan ve kubur tabir edilen kutuların süslenmesinde de ebru kâğıtları kullanılmıştır (Mandıracı, 1994: 297). Ayrıca resmi devlet belgeleri ile çeşitli anlaşmaların yazıldığı özellikle ince desenli kâğıtların zemin olarak tercih edildiği bir kullanım alanı bulmuştur. Bunun sebebi kâğıtlar üzerinde oluşabilecek tahrifatı önlemektir (Barutçugil, 1992).

Ebru, Anadolu'ya Türklerin eski vatanından İpek Yolu ile gelmiş, Türkistan'da Buhara'dan yola çıkmış, İran üzerinden Anadolu'ya gelmiştir (Yazan, 1986: 41). Eski tarihli kitapların cilt kapaklarının içlerinde, yan kağıdı olarak kullanılan ebrunun cildin kitabın yazım tarihinden daha sonraki bir tarihte onarılması sırasında yapıştırılmış olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulduğunda ebruların yapım tarihi konusunda kesin bir tarih söylemek mümkün değildir. Bir ebrunun yapım tarihinin kesin olarak söylenebilmesi için ancak ebru üzerine tarih atılarak yazı yazılmış olması gereklidir (Özçimi, 2007: 49-50).

Orta Asya'da, İran'da ve Türkiye'de yapılan ebruların kökeni hakkında bugün fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür dekoratif kâğıtların yaygın olarak kullanıldığı, siyasi ve idari hayatta önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Belge niteliği taşıyan ilk eser günümüz ebru sanatçılarından Hikmet Barutçugil'in belirttiği Topkapı Sarayı'nda yer alan 1447 tarihli ebrudur (Barutçugil, 1999: 25-26). Bir diğer eser de 1519 tarihli İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan Mecmuatu'l Acaib adlı eserdir (Derman, 1977).

1539 tarihli Ârifi'nin Gûy-i Çevgân adlı eserinde yer alan ebrular ise sayfa kenarlarındadır (Arıtan, 2002: 330). Uğur Derman koleksiyonunda bulunan, Malik-i Deylemî'ye ait bir kıtanın yazıldığı, 1554 tarihli ebrunun da hangi ebrucuya ait olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir (Özçimi, 2010: 19). 1595 tarihli Fuzuli'nin Hadikatü's-Süeda (Mutluluklar Bahçesi) adlı eserinin yazma bir kopyasında en eski ebru ustası Şebek Mehmet Efendi'nin üç adet hafif ebrusu yer almaktadır. Bu ebrulardan birincisi somaki ebru, ikincisi sarılı grili ebru, üçüncüsü ise çark-ı felek ya da gel-git ebru arası tiptedir (Yazan, 1986: 42).

Türk ebrusu ile ilgili yazılı belge olarak nitelendirebileceğimiz XVII. yüzyıl başlarına ait 1608 tarihli Tertib-i Risale-i Ebri adlı eser ise ebru sanatı hakkında içerdiği bilgiler ve bu sanatın en az 500 yıllık bir geçmişi olduğu konusunda bize kaynak oluşturmaktadır (Tanarşlan, 1988: 13; Arıtan, 2002: 330). Bu eserin içinde ebruya ait bilgilerin yanı sıra aher ve kâğıt boyamaya ilişkin bilgiler de mevcuttur (Göktaş, 1984: 22). Bir başka kaynakta ise bu eser, 1595 tarihi ile belirtilmektedir (Serin, 2008: 26, Derman, 1977’den).

Tertib-i Risale-i Ebri’de adı geçen ve lakabı Şebek olan ebrucu bugüne kadar tespit edilebilmiş en eski ebrucumuzdur (Yazan, 1986: 42). Aynı zamanda Şebek Mehmed Efendi Tertib-i Risale-i Ebri isimli kitabıyla ebru yapımını belgeleyen kişidir (Uyar, 1992: 30).

Resim 1: Şebek Mehmet Efendi, “Sayfa Zemini Şal Ebru”.

Ayasofya Camii hatibi Hatip Mehmet Efendi’nin (...-1773) Türk ebru tarihi içinde önemli bir yere sahip olmasının sebebi; kitrenin kıvamını artırmasıdır. Böylece o tarihe kadar sulu kıvamlı teknelerde yapılan ancak soluk renklerin elde edilebildiği ebrular yerine, kitrenin kıvamını artırarak daha canlı renklerle ve kontrol edilebilir desenlerle ebru yapımını başarmıştır (Özçimi, 2010: 21). Bunun yanı sıra Hatip Mehmet Efendi, o zamana kadar yapılan battal ebrulara yenilik katarak kitreli su yüzeyindeki boyalara müdahale etmiş, kendi adıyla anılan hatip ebrusunu bulmuştur. Bu değişiklik beraberinde çiçekli ebruların oluşmasını da sağlamıştır. Mehmed Efendi çark-ı felek, yürek, yıldız, taraklı ebru örneklerini ebru sanatına kazandırmıştır. (Çoktan, 1992a: 9).

IX. yüzyılda Özbek Şeyhi Sadık Efendi ve oğlu Edhem Efendi (1829-1904) İstanbul’un en yoğun ebru faaliyetinin merkezi olmasını sağlamıştır. Burası İstanbul Üsküdar Sultantepe’deki Özbekler Tekkesi’dir (Mandıracı, 1994: 295-296). Hezarfen,

pür marifet, meşhur adlarıyla bilinen Edhem Efendi, ebrunun hemen hemen yeniden başlamasını sağlamıştır. Bilhassa yapılış usulünü ortaya çıkardığı ve sonradan bu sanata büyük katkı sağlayacak Üsküdar’lı Hattat Necmeddin Okyay ve Abdülkadir Efendi gibi öğrencileri yetiştirdiği için Edhem Efendi’nin bu alandaki katkıları çok önemlidir (Biol, 1969: 4).

Resim 2: Şeyh Sadık Efendi, “Neftli Battal Ebru”.

Necmeddin Okyay’ın (1883-1976) Türk ebruculuk tarihi açısından önemi, Hatip Mehmed Efendi’nin hatip ile başlattığı gelişmeyi devam ettirmesi ve bugünkü çiçekli ebruyu yapmış olmasıdır. Bu sebeple çiçekli ebrulara “Necmeddin Ebrusu” da denilmektedir (Arıtan, 2002: 331). Lale, papatya, sümbül, gelincik, karanfil, herca-i menekşe ve goncagülü ebruda başarıyla uygulamıştır (Yazan, 1986: 43). Mürekkepçilik, aharcılık, okçuluk, gülcülük, mücellitlik, hattatlık ve ebruculuk Necmeddin Okyay’ın ilgi alanlarından bazılarıdır. Eğitimine 1916’da Medresetü’l-Hattatin’de başlamış, 1948 yılına kadar geçen sürede de Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’nde öğretmenlik yapmıştır (Çoktan, 1992: 9).

Necmeddin Efendi’nin ebrularının boyası çıkmaz. Bunun sebebi ebruda “Ali Kurna” denilen iyi cins kâğıt kullanması ve ebru kurduktan sonra üzerini mührelemesidir. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Necmeddin Efendi yazı sanatı ile ebru sanatı arasında da bir takım buluşlar elde etmiştir. Ebru yapılacak kâğıda yazılmak istenen yazı öncelikle sulu zamkla boyanır. Zamk kurduktan sonra kâğıt, teknede hazırlanmış ebru desene yatırılır. Böylelikle kâğıt tekneden alındığından zamk sürülen alan boya almaz. Sadece zeminde ebru yer alır. Bu yöntemle yapılmış birçok eseri ile

Necmeddin Efendi ebru konusundaki başarısını ispat etmiş, bir de madalya almıştır (Biol, 1969: 4). Türk ebru sanatına yeni teknikler kazandıran Necmeddin Okyay’ın ebru sanatımıza en önemli katkısı, Şeyh Edhem Efendi’den öğrenip geliştirdiği ebru sanatını oğulları Sami Okyay ve Sacid Okyay ile yeğeni Mustafa Düzgünman’a da öğreterek günümüze intikal ettirmesidir (Özçimi, 2010: 22).

Resim 3: Necmeddin Okyay, “Hatip Ebru”.

Resim 4: Mustafa Esat Düzgünman, “Çiçekli (Karanfil) Ebru”.

Mustafa Esat Düzgünman (1920-1990) klasik Türk ebruculuğunu zamanımıza kadar hiç bozmadan taşımış, hocası Necmeddin Okyay’ın bulduğu çiçekli ebruları ileriye götürerek bunlara papatya ve menekşeyi de eklemiştir. Kendisi klasik ebrunun en iyi şekilde yapılmasını arzu etmiş, yenilik olarak kabul edilen denemeleri hoş karşılamamıştır (Uyar, 1992: 32). Düzgünman, M. Fuat Başar (1953-) ve T. Aparslan Babaoğlu (1957-) gibi günümüz ebru ustalarını yetiştirmiş ve icazet vermiştir (Arıtan, 2002: 331).

Fuat Başar çeşitli hatip ebru formlarını geliştirmiş ve daha önceden adlandırılmamış olan hatip ebrularını adlandırmıştır. Ayrıca aslında yeni bir buluştan çok geliştirilmiş bir tarz olan “Hattat Fuat Ebrusu” adı verilen bir ebru türünü geliştirmiştir. Hattat Fuat Ebrusu çok büyük bir hatip ebrusunun içerisine battal ebrusu yapıp bunun üzerine çiçekli ebru yaparak oluşturulur. Bazen bunun sağına ve soluna da çiçekler yerleştirilir. Bunun yanı sıra Hilye formunu ebruda uygulayarak üzerine altınla hilye metni yazmıştır. Ahmet Çoktan, Tülay Kastacıoğlu, Figen Yurtseven, Peyami Gürel, Bahtiyar

Hıra gibi sanatçılar yetiştirdiği öğrencilerden bazılarıdır (Üstün, 1997: 365). Fuat Başar aynı zamanda Hamit Aytaç'ın öğrencisi olmuş ünlü bir hattattır.

Resim 5: Fuat Başar, “ Çiçekli (Papatya) Ebru ”.

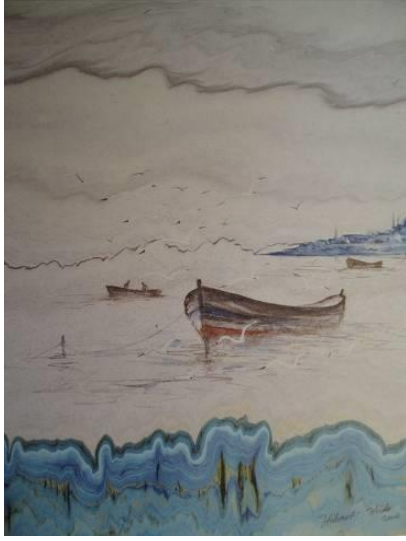

Resim 6: Ahmet Mahmut Peşteli, Gelincik Buketi, “ Çiçekli (Gelincik) Ebru ”.

Alparslan Babaoğlu ise özellikle akkase ebrular konusunda oldukça başarılıdır. Ayrıca boya olarak ezilmiş altın varak kullanmış, aynı kâğıdın her seferinde farklı bir bölgesini ebrulayarak minyatürler yapmış ve katı' tekniği ile kalıbı çıkartılan hüsn-ü hat örneklerini ebrû ile yapmıştır (Uyar, 1992: 32).

Timuçin Tanarlan (1943-), Niyazi Sayın (1927-), Hikmet Barutçugil (1952-), Yılmaz Eneş (1960-), Sadrettin Özçimi (1955-), Nusret Hepgül (1920-), Feridun Özgören (1942-), Ahmet Çoktan (1962-), Sabri Mandıracı (1963-), Peyami Gürel (1959-) gibi sanatçılar geleneksel çizgiden çıkmamakla beraber çağdaş anlamda ebruyu farklı alanlara taşımışlardır (Serin, 2008, 102). Ebru sanatında, Taşkın Savaş (1947-), Uğur Göktaş, Nedim Sönmez (1957-), Mahmut Peşteli (1971-), Köksal Çiftçi (1952-) gibi sanatçılar da yetişmiştir. Şüphesiz bu isimlerin dışında başarılı daha birçok sanatçı vardır. Bu dönemde birçok çağdaş denemeler yapılmıştır. Nedim Sönmez ebruda resim yapmayı başarmıştır. Taşkın Savaş ebruyu kumaş, cam ve keçeye uygulamıştır. Hikmet Barutçugil kendi adıyla bilinen barut ebru çeşidini geliştirmiştir. Nedim Sönmez ebru tekniğiyle resim yapmıştır. Çini sanatçısı Sıtkı Olçar ve Timuçin Tanarlan ebruyu çiniye uygulamayı başarmıştır (Mandıracı, 1994: 197; www.koksalciftci.net). Feridun

Özgören büyük kağıtlara çeşitli teknikleri bir arada kullandığı çalışmalar yapmıştır. Özellikle akkase yazılı ebrular konusunda oldukça başarılıdır (Uyar, 1992: 33).

Resim 7: Hikmet Barutçugil, “ Barut Ebru ”.

Resim 8: Ahmet Çoktan, Semazen, “ Akkase Ebru ”.

Günümüzde ebru, birçok sanatçı tarafından kumaşa, ahşaba, deriye, cama, ipeğe (ipek kumaş), fayansa uygulanabilmektedir. Yine birçok ebru sanatçısı tarafından figürlü ebrular yapılmakta; kuş, horoz, kelebek, balık gibi çeşitli hayvan figürlerinin yanı sıra, çizgisel ve lekesele değerinde insan figürü, hatta manzaralar da yapılabilmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak yurtdışında Türk kâğıdı, Türk sanatı olarak bilinen ebru sanatı gelişim süreci içerisinde geleneksel usullere bağlı kalınarak yaşatılmaya çalışılmış ve bu doğrultuda günümüze ulaşmıştır. Diğer birçok sanat dalında olduğu gibi ebru sanatında da yeni arayışlar ve farklı uygulamalar olmuştur. Ancak bu yapılırken ebru sanatının kuralları göz ardı edilmemiştir. Gerek kullanılan malzeme gerekse yapım şekli aslına bağlı kalınarak sürdürülmektedir. Günümüzde ebru, farklı kullanım alanlarında başarıyla uygulanmakta, yeni denemeler ise halen devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- ARITAN, Ahmet Saim, “Türk Ebru San’atı”, *Türkler* 12 (2002) : 328-340.
- BARUTÇUGİL, Hikmet, “İnsan, Sanat, Ebru, Terapi”, *Antik Dekor* 14 (1992) : 18-22.
....., (1999). *Renklerin Sonsuzluğu*, Ebristan Yayınları, İstanbul.
- BİROL, İnci, “Ebru San’atkârları”, *Yeşilay Dergisi* 425 (1969) : 4-5
- ÇOKTAN, Ahmet, (1992a), *Türk Ebru Sanatı*, Emekçin Matbaası, İstanbul.
- DERMAN, Uğur, (1977). *Türk Sanatında Ebru*, Akbank Yayınları, İstanbul
- GÖKTAŞ, Uğur, “Ebru Sanatımız”, *Sanat Dünyamız* 30 (1984) : 22-31.
- MANDIRACI, Sabri, “Ebru Sanatının Günümüzdeki Konumu Nedir? Geleceği Nasıl Daha İyi Olabilir?”, *Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ankara, 1994.
- ÖZÇİMİ, Sadrettin, “Geçmişten Geleceğe Türk Ebru Sanatı”, *İSMEK Türk Kitap Sanatları Sempozyum Bildirileri Kitabı*, İstanbul, 2007.
.....,(2010). *Gelenekli Ebru Sanatımız, Geleneksel Türk Kitap Sanatları Bugünün Ustaları*, ed: Mehmet Turgut Doğan, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul
- SERİN, Yaşar, “Geleneksel Türk Ebru Sanatında Kronolojik Gelişim Süreci İle İlgili Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi* 26 (2008) : 97-105.
- SÖNMEZ, Gülseren, (2007). *Gelenekselden Günümüze Ebru, İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri*, İstanbul.
- SÖZEN, Metin. ve GÜNER, Şemsi, (1998). *Ebru, Geleneksel Türk El Sanatları, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık*, İstanbul
- TANARSLAN, Timuçin, “Bir Ebrucu Gözüyle Ebru”, *Antika* 36 (1988) : 12-17.
- UYAR, Yılmaz, “Günümüzde Ebru ve Ustaları”, *Türkiyemiz* 22 (1992) : 26-41.
- ÜSTÜN, Ayşe, “Ebrunun Günümüz Ebru Ustalarında Fuad Başer’e Göre Yorumlanması Ebru Sanatının Bugünkü Durumu”, *Türkiye’de El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1997.
- YAZAN, Işık, “Ebru Sanatı”, *Antika* 14 (1986) : 40-50.
- <http://www.koksalciftci.net> (07.03.2012).

GÖRSEL KAYNAKLAR

Resim 1,2. SÖNMEZ, Gülseren, Gelenekselden Günümüze Ebru, (s.174, 96), İstanbul İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri, 2007.

Resim 3, 4. Anonim 1, Geleneksel Kitap Sanatları Bugünün Ustaları, (s.20, 23), ed. Turgut Doğan. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2010.

Resim 5,7. Anonim 2, Klasik Sanatlar Ethem Gülyüz Koleksiyonu Katalogu, 2011.

Resim 6. Anonim 3, XIII. Devlet Türk Süsleme Sanatları Katalogu, (s.87), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Ankara: Saner Basım Sanayii, 2005.

Resim 8. Anonim 4, X. Devlet Türk Süsleme Sanatları Sergisi Katalogu, (s.44), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü. Ankara: Plaka Matbaası